

13. Verhunov, V. (2018). Vin vyperedzhav sviy chas: shtrykhy do portretu akademika O. Sozinova [He was ahead of his time: touches to the portrait of academician O. Sozinova]. *Svitohlyad*, (5), 14–16 (in Ukrainian).
14. Verhunov, V. (Ed.). (2010). *Sozinov Oleksiy: biobibl. pokazhch. nauk. pr. za 1954–2009 roky. Do 80-richchya vid dnya narodzhennya [Oleksii Sozinov: biobibl. show of science pr. for the years 1954–2009. To the 80th anniversary of the birthday]*. Kyiv (in Ukrainian).
15. Verhunov, V. (Ed.). (2024). *Kalendar znamennykh i pam'yatnykh dat v istoriyi sil's'kohospodars'koyi doslidnoyi spravy Ukrainy na 2025 rik [Calendar of significant and memorable dates in the history of agricultural research in Ukraine for 2025]*. Kyiv (in Ukrainian).
16. Verhunov, V. (Ed.). (2021). *Natsional'na akademiia ahrarnykh nauk Ukrainy. Personal'nyy sklad (akademiky, chleny-korespondenty, pochesni ta inozemni chleny) 1990–2011: biogr. dovid. [National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine. Personnel (academics, corresponding members, honorary and foreign members) 1990–2021: biogr. argument]*. Kyiv. Retrieved from: <https://doi.org/10.31073/978-966-540-530-6> (in Ukrainian).
17. Zheleznyak, M. (Ed.). (2010). *Naukovtsi Ukrainy XX–XXI stolit': metabibliohrafiya [Scientists of Ukraine of the 20th–21st centuries: metabibliography]*. Kyiv (in Ukrainian).

Received 15.01.2025

Received in revised form 03.03.2025

Accepted 12.03.2025

DOI: 10.15421/272513

УДК 619:579 (091)

**О. М. Кулішенко¹, П. О. Давиденко¹, М. Л. Радзиховський²,
О. В. Дишкант², І. В. Боровик¹**

¹ Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Дніпро, Україна

² Національний університет біоресурсів та природокористування України,
Київ, Україна

ЖИТТЯ ВІДДАНЕ НАУЦІ

(Штрихи до біографії ветеринарного лікаря-бактеріолога
В. І. Турчиновича-Вижникевича 04.11.1865–20.01.1904)

E-mail: 1980oleg.80w@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6801-2380>

E-mail: davidpavell1983@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8425-3835>

E-mail: nickvet@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0518-8148>

E-mail: dyshkant_olga@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0256-5112>

E-mail: borovuk.i.v@dsau.dp.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5958-8396>

Анотація. Висвітлено життєвий шлях і професійну діяльність Владислава Івановича Турчиновича-Вижникевича – призабутої постаті науковця, ветеринарного лікаря-бактеріолога (випускника Харківського ветеринарного інституту), який проводив дослідження з вивчення чуми ВРХ, пізніше працював у чумному форті «Олександр І» 1902–1904 рр. завідувачем бактеріологічної лабораторії з вивчення збудника зооантропонозної чуми. Розробив оригінальні методики виготовлення розводок збудника чуми з метою виготовлення вакцин та сироваток проти цього небезпечного захворювання. Трагічно загинув внаслідок лабораторного зараження збудником чуми у січні 1904 року в чумному форті Кронштадту. **Метою** публікації є введення до широкого наукового обігу історичних джерел, які включають деякі рідкісні

дані про перебування в чумному форті видатного ветеринарного лікаря-бактеріолога В. І. Турчиновича-Вижникевича та останні дні його життя. Основними **методами** наших досліджень були методи аналізу та синтезу, історико-проблемний, хронологічний, історико-порівняльний, які дозволяють рельєфно презентувати життєвий шлях відомого вченого в галузі ветеринарної бактеріології. **Наукова новизна.** У статті репрезентовані документи з малотиражних та рідкісних видань щодо роботи комісії КОМОЧУМу, зокрема історія хвороби та протокол розтину трупу В. І. Турчиновича-Вижникевича, які дозволяють дослідникам та читачам детально ознайомитися з методами роботи та особливостями діловодства лікарів початку ХХ ст., особливостями складання протоколів та історій хвороби того часу. **Основні результати дослідження.** Вивчено і проаналізовано матеріали, що розкривають випадок захворювання і перебіг хвороби ветеринарного лікаря-бактеріолога В. І. Турчиновича-Вижникевича. Наведено унікальні документи, які стосуються біографії постаті В. І. Турчиновича-Вижникевича, з яким Д. К. Заболотний («дід Чумогон») працював у чумному форті. Матеріали того часу тривалий час вже не перевидавалися і значно розпорошені по спеціалізованих виданнях та журнальним публікаціям. Тому вони потребують об'єднання та репрезентації для ознайомлення читачів та науковців з тими вченими, доля яких інколи завдяки відданості своїй справі мала трагічний фінал. У статті наведено низку історичних документів про життя та діяльність лікаря-бактеріолога В. І. Турчиновича-Вижникевича (1865–1904), а також копії оригіналів історії хвороби та протоколу розтину трупу В. І. Турчиновича-Вижникевича для більш детального ознайомлення читача з особливостями лікарського діловодства початку ХХ ст. **Висновки.** Публікація історії хвороби і протоколу розтину ветеринарного лікаря-бактеріолога В. І. Турчиновича-Вижникевича, здійснена за збірником наукових праць академіка Д. К. Заболотного 1956 р., є цінним джерелом для вивчення історії боротьби з інфекційними хворобами наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Вони надають можливість для порівняльного аналізу змісту опису хвороби в різні часи, вивчення особливостей медичної латинської термінології та мовних зворотів, які використовували лікарі в минулому.

Ключові слова: Турчинович-Вижникевич В. І., ветеринарний лікар-бактеріолог, збудник зооантропонозної чуми, випадок лабораторного зараження, історія хвороби, протокол розтину.

**O. M. Kulishenko¹, P. O. Davydenko¹, M. L. Radzyhovsky², O. V. Dyskhant²,
I. V. Borovyk¹**

¹ *Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro, Ukraine*

² *National University of Life Resources and Environmental Management of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

A LIFE DEDICATED TO SCIENCE *(Sketches to the biography of the veterinary bacteriologist V. I. Turchynovych-Vyzhnykevych 04.11.1865–20.01.1904)*

Abstract. The life path and professional activities of Vladislav Ivanovich Turchynovych-Vyzhnykevych are highlighted – a forgotten figure of a scientific veterinary bacteriologist (graduate of the Kharkiv Veterinary Institute), who conducted research on the study of rinderpest, later worked in the plague fort «Olexander I» from 1902 to 1904 as the head of the bacteriological laboratory for the study of the pathogen of zoonanthropous plague. He developed original methods for producing plague pathogen dilutions in order to produce vaccines and sera against this dangerous disease. He tragically died as a result of laboratory infection with the plague pathogen in January 1904 in the plague fort of Kronstadt. The purpose of this publication is to introduce historical sources into wider scientific circulation, which include some rare data about the stay in the plague fort of the outstanding veterinary bacteriologist V. I. Turchynovych-Vyzhnykevych and the last days of his life. The main methods of our research were the methods of analysis and synthesis, historical-problematic, chronological, historical-comparative, which allow us to present the life path of a famous scientist in the field of veterinary bacteriology in a more relief way. Scientific novelty. The work presents documents from small-print and rare publications on the work of the KOMOCHUM commission, such as: the medical history and autopsy report of V. I. Turchynovych-Vyzhnykevych, which allow researchers and readers to get acquainted in more detail with the methods of work and the peculiarities of the paperwork of doctors of the early twentieth century, the peculiarities of compiling protocols and medical histories of

that time. Main results of the study. Materials that reveal the case of the disease and the course of the disease of the veterinary bacteriologist V. I. Turchynovych-Vyzhnykevych were studied and analyzed. Unique documents are presented that relate to the biography of the figure of V. I. Turchynovych-Vyzhnykevych, with whom D. K. Zabolotny («Grandfather Chumogon») worked in the plague fort. The materials of that time have not been reprinted for a long time and are significantly scattered across specialized publications and journal publications. Therefore, they need to be combined and represented to familiarize readers and scientists with those scientists whose fate sometimes, due to their dedication to their work, had a tragic ending. The article presents a number of historical documents about the life and work of the bacteriologist V. I. Turchynovych-Vyzhnykevych (1865–1904), as well as copies of the original medical history and autopsy report of the corpse of V. I. Turchynovych-Vyzhnykevych for a more detailed acquaintance of the reader with the peculiarities of medical records management at the beginning of the 20th century. Conclusions. Publication of the medical history and autopsy report of the veterinary bacteriologist V. I. Turchynovych-Vyzhnykevych, carried out based on the collection of scientific works of academician D. K. Zabolotny in 1956, is a valuable source for studying the history of the fight against infectious diseases in the late 19th and early 20th centuries. They provide an opportunity to conduct a comparative analysis of the content of the description of the disease at different times, to study the features of medical Latin terminology and linguistic expressions used by doctors in the past

Keywords: Turchynovych-Vyzhnykevych V. I., veterinary bacteriologist; zoonanthropous plague pathogen; case of laboratory infection, medical history, autopsy report.

Вступ. Зооантропонозна чума супроводжує цивілізацію людей з незапам'ятних часів.

Страшні спустошуючі пандемії зоонозної чуми знищували велику кількість населення країн Європи та Азії починаючи з часів Середньовіччя. Епідеміологи виділяють три такі пандемії:

1. У 541–574 рр. н. е. відбулась перша пандемія «Чума Юстиніана» у країнах навколо Середземного моря за часів Візантійської імперії при імператорі Юстиніані I. За приблизними оцінками тоді померло від 20 до 50 млн людей, хоча окремі автори пишуть про 100 млн загинувших¹.

2. У 1334 р. в Китаї розпочалася друга пандемія – «Чорна смерть», яка вирувала до кінця XVIII століття, 1770-х рр., і призвела до відчутного вимирання населення Європи (третина населення) й Азії, загинуло приблизно 50 млн людей².

3. Третя пандемія чуми (англ. Third plague pandemic; також відома як «Портова смерть») – пандемія чуми, яка тривала від 1894 до 1921 р. Призвела до смерті приблизно 20 млн людей у світі.

Самопожертва на зорі епідеміології та бактеріології не була рідкістю. Перші дослідники, які прокладали цей тернистий шлях до розуміння закономірностей виникнення та згасання інфекційних хвороб, вивчення біологічних та тинкторіальних властивостей небезпечних біологічних патогенів, часто не знали майже нічого про ступінь небезпеки та способи зараження, характерні для збудників того чи іншого інфекційного захворювання. Методи досліджень були ще далекі від ідеалу. Були відсутні надійні методи біологічного захисту та знезараження біологічного матеріалу. Ці дослідники були першими, і на їх фатальних помилках вчилися їх наступники³. На межі смерті від чуми двічі опинявся відомий український лікар-епідеміолог академік Данило Заболотний, який вижив тільки завдяки своєчасному використанню протичумних сироваток. Він залишив для нащадків велику наукову спадщину у вигляді Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України, який заснував 1928 р., а також великий науковий доробок, який складається з наукових робіт, статей, брошур, листів, спогадів, серед яких є унікальні документи, що стосуються біографії призабутої

¹ Gamaliia, V. M., Ruda, S. P., Zabuga, G. V. (2021). Contribution of Ukrainian Scientists into the Fight against Plague. *Microbiological Journal*, 83(2), 93–99. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001266995>.

² Там само.

³ Заболотний Д. К. Вибрані твори / редкол.: чл.-кор. АН УРСР С. М. Московець (відпов. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1969. 415 с.

постаті ветеринарного лікаря-бактеріолога В. І. Турчиновича-Вижникевича, з яким «дід Чумогон» працював у чумному форті². Матеріали того часу тривалий час вже не перевидавалися і значно розпорошені по спеціалізованих виданнях та журнальних публікаціях. Тому вони потребують об'єднання та репрезентації для ознайомлення читачів та науковців з тими постатями в науці, доля яких інколи завдяки відданості своїй справі була трагічною.

Мета дослідження. Метою публікації є введення до широкого наукового обігу історичних джерел, які містять деякі рідкісні дані про перебування в чумному форті видатного ветеринарного лікаря-бактеріолога В. І. Турчиновича-Вижникевича.

Матеріали і методи досліджень. Під час дослідження використовувались методи аналізу і синтезу та методи історико-проблемний, хронологічний, історико-порівняльний, які дозволяють хоча і коротко, але рельєфно презентувати життєвий шлях відомого вченого в галузі ветеринарної бактеріології. Відповідно **предметом дослідження** стали останні роки життя та діяльності лікаря-бактеріолога В. І. Турчиновича-Вижникевича, який, перебуваючи на посаді завідувача чумної лабораторії, розробив метод розпилення живих розводок чумного мікроба, охолоджених рідким повітрям.

Історіографія та джерела. Відповідно до поставленої мети були використані праці сучасників та наступників В. І. Турчиновича-Вижникевича, які дають змогу широко репрезентувати наукову діяльність цього дослідника, який внаслідок самовідданого служіння науці так рано завершив свій земний шлях. У роботі використані збірники наукових праць академіка Данила Заболотного, Ольги Радде-Фоміної (нареченої дослідника)⁴, енциклопедичні статті з Великої медичної енциклопедії та Енциклопедії Брокгауза і Ефрона⁵, наукові публікації В. М. Гамалії та С. П. Руді⁶ та інші історіографічні джерела. В. М. Гамалія та С. П. Руда в одній зі своїх публікацій надали короткі відомості про смерть В. І. Турчиновича-Вижникевича. Але повна картина останніх днів його життя і боротьби зі смертельним недугом може бути розкрита тільки на основі медичних документів, що фіксували його хворобу. В зазначеному контексті особливо цінними виявилися такі джерела, як історія хвороби В. І. Турчиновича-Вижникевича та протокол розтину його трупа. Історія появи цих документів викликана захворюванням та смертю від зоонозної чуми бактеріолога В. І. Турчиновича-Вижникевич⁷⁸.

Основні матеріали та результати. Кінець XIX – початок XX ст. був відзначений бурхливим розвитком мікробіології (бактеріології та вірусології), що заклало значний фундамент у боротьбі людства зі страшними спустошуючими епідеміями, які в минулі часи знищували значну кількість населення

Як зазначають українські вчені В. М. Гамалія, С. П. Руда, Г. В. Забуга у статті «Contribution of Ukrainian Scientists into the Fight against Plague»⁹, для боротьби з чумою була створена спеціалізована комісія КОМОЧУМ із вивчення зоонозної чуми у 1899 р. на безлюдному острові в колишній військовій фортеці «Олександр І» у Фінській затоці. Саме там у царстві відомого українського вченого «діда Чумогона» – Данила

⁴ Liutsov Manfred. (Ed.). Radde-Fomina O. Kartyna zhyttia simi doslidnykiv Radde-Brandt u Rosii. [A picture of the life of the Radde-Brandt family of researchers in Russia]. 1962. Translation from German Rudyi, Z. Rukopys. [Manuscript]. Fussen, Deutschland. 606 p.

⁵ Ефременко А. А. Турчинович-Выжникович Владислав Иванович. *Большая Медицинская Энциклопедия* / под редакцией Петровского Б. В., 3-е издание. Т. 25; Турчинович-Выжникович Владислав Иванович. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. доп. т. IIa. 1907. Пруссия – Фома. С. 794.

⁶ Гамалія В. М., Руда С. П. Описи чуми у художніх творах Античності та Середньовіччя. *Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини*. 2020. № 2. С. 118д-121; Gamaliia, V. M., Ruda, S. P., Zabuga, G. V. Contribution of Ukrainian Scientists into the Fight against Plague. *Microbiological Journal*, 2021. 83(2), 93–99.

⁷ Заболотный Д. К. Избранные труды. Чума / под. ред. В. Г. Дроботко. Киев: Издательство Академии наук Украинской ССР, 1956. Т. 1. С. 108–113.

⁸ Заболотный Д. К. Избранные труды. Холера, сифилис, эпидемические и другие работы / под. ред. В. Г. Дроботко. Киев: Издательство Академии наук Украинской ССР, 1957. Т. 2. С. 281.

⁹ Gamaliia, V. M., Ruda, S. P., Zabuga, G. V. Contribution of Ukrainian Scientists into the Fight against Plague. *Microbiological Journal*, 2021. 83(2), 93–99.

Кириловича Заболотного (1866–1929) велася боротьба за те, щоб загнати страшну «чорну смерть» у глухий кут. Бактеріологічна лабораторія, якою у 1902–1904 рр. завідував випускник Харківського ветеринарного інституту ветеринарний лікар-бактеріолог Владислав Турчинович-Вижникевич, була найнебезпечнішим місцем чумного форту. Він прожив дуже коротке життя (тільки 38 років) і став однією з перших жертв чорної чуми на форті «Олександр І» далекого прохолодного січня 1904¹⁰.

Що нам повідомляють сухі енциклопедичні довідники минулого про цю значно призабуту постать ветеринарного лікаря-бактеріолога.

В енциклопедії Брокгауза і Ефрона та інших спеціалізованих виданнях біографії Турчиновича-Вижникевича відведено всього декілька скупих рядків. Відомо, що Владислав Турчинович-Вижникевич – ветеринар, епізоотолог, бактеріолог, співробітник професора Вільгельма Марцелія Ненцького (1841–1901). Народився Владислав Турчинович-Вижникевич 4 листопада 1866 р. в селі Добієціні біля містечка Белхатова неподалік міста Лодзь в родині польського землевласника. Він був сином Яна Вижникевича та Марії, уродженої Весцоркевич. У дитинстві втратив батька. Матері Владислава допоміг її брат Юзеф Турчинович. Повстанець 1863 р., власник маєтку Добієцин, який усиновив молодого Вижникевича як сина¹¹.

Спочатку Владислав навчався у Варшаві, потім закінчив середню школу в Пйотркуві. У 1884 р. він почав навчання в Казанському ветеринарному інституті, а через два семестри перевівся до вищого ветеринарного інституту в Харкові. У 1888 р. закінчив школу й отримав ступінь магістра, залишившись в інституті асистентом терапевтичної клініки. У позаробочий час займався бактеріологічними дослідженнями. У 1892 р. працював на Кубані по боротьбі з чумою великої рогатої худоби. У цей період він познайомився з професором Вільгельмом Марцелієм Ненцьким, разом з яким працювали над вакциною проти вірусу чуми великої рогатої худоби. Ця чума знищувала домашню худобу і диких жуйних. У 1897 р. В. Вижникевича відправили в Закавказзя, де він боровся з цією хворобою. Потім працював в Інституті експериментальної медицини, співробітником і почесним членом якого був¹². У 1901 р. він був направлений в Читу Забайкальського краю з завданням створити там дослідну станцію і запровадити в цьому районі вакцину проти чуми великої рогатої худоби¹³. Після смерті професора Ненцького очолював Кронштадтську лабораторію з дослідження бубонної чуми. Дослідження цієї смертельної хвороби він продовжував до кінця свого життя. Незважаючи на те що вчений ретельно дотримувася і вживав заходів захисту, він заразився чумою і помер у Кронштадті 20 січня 1904 року.

Владислав Турчинович-Вижникевич був скромною людиною, яка не шукала публічності, він присвятив своє життя науці та боротьбі за благо людства. У своєму останньому бажанні він просив поховати його прах у Польщі. Чи задовольнили його прохання, невідомо¹⁴.

Рис. 1. Турчинович-Вижникевич В. І.

Джерело: https://pl.wikipedia.org/wiki/Władysław_Turczyński-Wyżnikiewicz

¹⁰ Заболотный Д. К. Чума (Pestis bubonica) эпидемиология, патогенез и профилактика. СПб. 128 с.

¹¹ Турчинович-Вижникевич Владислав Иванович. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Доп. т. Па. 1907. Пруссия – Фома. 794.

¹² Ненцкий М. В., Зибер Н. О., Вижникевич В. И. Исследования чумы рогатого скота. I. Этиология чумы. *Арх. биол. наук.* 1898. Т. 6, вып. 4. С. 389–412; Ненцкий М. В., Зибер Н. О., Вижникевич В. И. Исследования чумы рогатого скота. I. Об иммунизации против чумы рогатого скота. *Арх. биол. наук.* 1899. Т. 7. С. 309–344.

¹³ Турчинович-Вижникевич В. И. Об иммунизации против чумы рогатого скота в Забайкальской области за 1889, 1900 и 1901 гг. *Арх. биол. наук.* 1901. Т. 9, вып. 2. С. 129.

¹⁴ Шевера М. В. Забуте ім'я українського ботаніка Ольги Густавівни Радде-Фоміної. *Український ботанічний журнал.* 2016. Т. 73, № 4. С. 409–414.

У неділю, 26 лютого (1906 р.), в протичумній лабораторії Інституту експериментальної медицини, що міститься на форті Олександра І в Кронштадті, була виконана сумна церемонія освячення урни і перенесення в неї праху загиблого від легеневої чуми в 1904 р. Владислава Івановича Турчиновича-Вижникевича¹⁵.

Небіжчик завідував лабораторією приблизно три роки, чудово обладнав її і пристосував похмури каземати форту для лабораторної наукової роботи і для житла лікарів.

При виконанні однієї з таких робіт, пов'язаної з небезпечними дослідженнями розпилення живих розводок чумного мікроба, В. І. Турчинович-Вижникевич заразився і захворів 2 січня 1904 р. Першу добу він не надавав особливого значення своєму захворюванню, пояснюючи це застудою під час новорічної поїздки до Петербурга. Тільки на другу добу товариші, що були на форті, змусили його лягти в ліжку і, зважаючи на важкий, швидко наростаючий лихоманковий стан хворого, почали підозрювати чуму. Бактеріологічне дослідження мокротиння не залишило сумнівів у характері захворювання. На п'ятий день захворювання з'явилася слабкість серцевої діяльності, 7 січня 1904 р. бактеріолог помер, заповідаючи спалити своє тіло, щоб уникнути поширення зарази. Тіло небіжчика було спалене у крематорії форту та через два роки його прах поміщений в урну із червоного граніту (вона до цього часу зберігається у бібліотеці НДІ ІЕМ). На урну були покладені вінки від спілки ветеринарних лікарів та товаришів хімічної лабораторії Інституту експериментальної медицини.

Ось що згадували товариші В. І. Турчиновича-Вижникевича на вечері його пам'яті в чумному форті далекого лютого 1906 р.¹⁶

«Після цього присутні зібралися в їдальні форту. Данило Заболотний відтінив чудові організаторські здібності В. І. Турчиновича-Вижникевича та повідомив про останні дні його хвороби, яку він переносив із незвичайною твердістю, зустрівши смерть, як личить герою, та вписавши своєю смертю славу сторінку в історію інституту, який шануватиме пам'ять покійного. М. Матвеев вказав на те, що покійний своїми роботами об'єднав дві близькі сфери знання: ветеринарію та медицину. В. І. Ісаєв звернув увагу на незамінні керівницькі переваги небіжчика, під безперервним наглядом якого були зроблені у форті цінні дослідження. І. З. Шурупов, який близько знав Турчиновича-Вижникевича і працював з ним у лабораторії, вказав на його чуйність, працездатність і товариську простоту. У прикінцевому слові В. В. Підвисоцький побажав, щоб образ передчасно загиблого вченого служив ідеалом самовідданої сміливості лікаря в боротьбі з ворогом, водночас нагадавши працівникам на форті і взагалі всім працівникам з гострозаразними хворобами про деякі заходи застереження та правила техніки безпеки.

Присутні на вечері пам'яті, у кількості понад двадцять осіб, надіслали співчутливу телеграму нинішньому завідувачу бактеріологічної лабораторії чумного форту М. М. Берестневу, відрядженому у волзькі степи на дослідження чумних захворювань, з побажанням успіху в роботі.

Цим закінчилося скромне вшанування, і присутні роз'їхалися, несучи з собою яскравий спогад про ідеального працівника та товариша, так рано втраченого для науки».

ВИПАДОК ЛАБОРАТОРНОГО ЗАРАЖЕННЯ БУБОННОЮ ЧУМОЮ (Подається за збірником наукових робіт академіка Д. К. Заболотного 1956 р.)¹⁷

Слідом за загибеллю Мюллера у Відні (1898), Пестана в Лісабоні (1899) і Сакса в Берліні (1903), полеглих героями на своїй посаді, чума вирвала цього року з лабораторних працівників ще одну велику жертву – дорогого товариша Владислава Івановича Турчиновича-Вижникевича, трагічна доля якого не згладиться в пам'яті тих, хто його знав і служитиме ідеальним прикладом щирої відданості науці і самовідданого служіння людству.

¹⁵ Заболотный Д. К. Избранные труды. Холера, сифилис, эпидемические и другие работы / под. ред. В. Г. Дроботько. Киев: Издательство Академии наук Украинской ССР, 1957. Т. 2. С. 281.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Заболотный Д. К. Избранные труды. Чума / под. ред. В. Г. Дроботько. Киев: Издательство Академии наук Украинской ССР, 1956. Т. 1. С. 108–113.

Його захворювання є випадком лабораторної інфекції, що не призвела до подальших жертв завдяки частково вчасно вжитим заходам, частково умовам існування самого форту.

Негайно після виявлення істинного характеру захворювання директор Інституту експериментальної медицини З. С. Виноградський розпорядився про вжиття екстрених заходів, причому тимчасове завідування особливою лабораторією інституту, а також заходи, догляд за хворими та загальний нагляд за санітарним станом персоналу доручалося лікарю Данилу Заболотному. За наказом принца Олександра Петровича Ольденбурзького комендантом форту призначався генерал-майор князь Орбеліані, який прибув на форт 6 січня ввечері і залишався там до 22 січня – дня зняття карантину та оголошення форту благополучним.

Завідувач особливої протичумної лабораторії Інституту експериментальної медицини, що містилася на форті «Олександр І», Владислав Іванович Турчинович-Вижникевич захворів 3 січня 1904 р. гострим гарячковим захворюванням, що супроводжувалося сильною пропасницею і блювотою. Температура цього дня надвечір піднялася в нього до 40 °С і трималася на такій відмітці з невеликими коливаннями протягом наступної доби. При хворому в цей час були присутні лікарі Шрейбер, Падлевський, Григлевич і Шурупов, які *ex consilio* (після обговорення) уклали його в ліжку і 4 січня ввечері викликали телеграмою з Петербурга лікаря Данила Заболотного.

Усю ніч із 4 на 5 січня температура залишалася 40 °С. Пульс 80–90 уд/хв. Дихання 20–25 д/р за хвилину. Хворий перебував у сильно збудженому гарячковому стані, марив, метався в ліжку, при повертанні покашлював, але без відділення мокротиння.

При дослідженні хворого в цей час виявлено праворуч біля кута лопатки пневмонічний фокус, що дав притуплення звуку та хрипи.

З розпитувань вдалося дізнатися, що хворий займався з 28 по 31 грудня дослідями зараження тварин через легені розпорошеними культурами та брав участь у приготуванні чумного токсину шляхом розтирання тіл чумних мікробів, заморожених рідким повітрям. Обидва ці досліди могли бути моментом, що сприяють зараженню. Зважаючи на підозру на чуму о 6-й годині ранку під шкіру впорснуто близько 100 см³ протичумної сироватки.

Перше мокротиння, що дало можливість встановлення точного діагнозу, з'явилося 5 січня ввечері. На препаратах були виявлені біполярні палички, спочатку з домішками диплококів і стрептококів, а потім у чистій культурі. Коли характер захворювання визначився з незаперечною точністю, щеплення сироватки повторено ще в більших дозах.

6 січня о 5-й годині ранку хворий отримав понад 200 см³ сироватки, причому частина сироватки була введена у правий плевральний простір, решта – під шкіру. Свідомість хворого прояснилося і самопочуття після цього щеплення значно покращилося, температура впала на один градус, але надвечір знову почала підніматися. Хворого вдалося умовити перейти в ізольований лазарет форту, куди його переніс медичний персонал, який доглядав за ним. У лазареті після невеликого відпочинку хворий зробив свої останні розпорядження, що стосуються близьких людей, і заповів товаришам продовжувати наукову роботу по боротьбі з чумою, жертвою якої він став.

У лазареті зроблено третє впорскування сироватки за згодою хворого у *vena mediana* (середню вену) лівої руки. За кілька годин до впорскування діяльність серця значно погіршилась і подих почастишав. Введення лікувальної сироватки в кров стало єдиним засобом, який залишалося застосувати. Було введено понад 300 см³ сироватки від коня № 79, якого хворий вважав найсильнішим, у суміші з паризькою сироваткою з Інституту Пастера.

Після полудня 7 січня з'явилися утруднене дихання та ознаки набряку легень при ослабленій серцевій діяльності. О 6-й годині вечора хворий помер, заповівши спалити себе після смерті.

Розтин зроблено через добу у приміщенні лазарету, де помер хворий. На розтині виявлено правосторонню чумну пневмонію, що зайняла верхню і нижню частки легені, значне збільшення перибронхіальних і глибоких шийних лімфатичних вузлів, крововиливи в шлунку та сліпій кишці.

Бактеріологічне дослідження. За життя хворого було досліджене мокротиння, яке спочатку відділялося в незначній кількості, а потім досить ясно. Вигляд його слизовий,

тягучий, пінистий, зафарбований кров'ю. У перших порціях знайдені стрептококи та диплококи і дуже невелика кількість підозрілих паличок, що знебарвлюються за Грамом.

До вечора 5 січня мокротиння складало чисту культуру чумних паличок. Посіви її на середовищі та щеплення свинкам та мишам вказали на безперечно чумний характер захворювання. Щеплення свинкам у черевну порожнину дали в'язкий ексудат, багатий на бацили. Щеплення мишам та свинкам під шкіру викликали утворення характерних бубонів.

За розтину були зроблені мазки та посіви з внутрішніх органів, залоз та крові. Знайдено бацили у величезній кількості в мазках з легень, перибронхіальних та глибоких шийних лімфатичних вузлів.

У мазках із селезінки, печінки та крові чумних бацил небагато. У крові вони розташовані купками, як на це звернув увагу лікар Падлевський.

При посівах отримані чисті культури з легень, перибронхіальних бубонів, крові, селезінки та печінки. Культури дають пишне зростання і відрізняються значною вірулентністю.

Збільшення глибоких шийних вузлів і велика кількість бацил, які вказують, що первинне зараження відбулося через слизову оболонку рота.

Збільшення перибронхіальних вузлів і навколишній набряк, багатий бацилами, значно заважали диханню.

Права легень вся просякнута чумною культурою. Рідина, що витікає при розрізі, каламутна, містить масу бацил і багата на лейкоцити. Та сама велика кількість лейкоцитів помітна і на зрізі з легені, кровоносні судини якої сильно розтягнуті кров'ю, а альвеоли виконані випотом, багатим на чумні палички.

Присутність бацил у крові показує, що пневмонія закінчилася септичними явищами (Septicaemia pestica).

Після з'ясування характеру захворювання шляхом бактеріологічного дослідження на форті були вжиті такі заходи:

- 1) ізоляція внутрішня (лазарет) та зовнішня (карантин);
- 2) сувора дезінфекція заражених та підозрілих приміщень форту, речей та обстановки у приміщеннях;
- 3) спалювання тіла небіжчика, речей з його побуту;
- 4) спостереження за всіма, хто живе на форті зі щоденним дворазовим виміром температури;
- 5) запобіжні щеплення та сироватки всьому персоналу форту;
- 6) лікування сироваткою хворих;
- 7) заходи ізоляції на форті були проведені в такий спосіб. З 5 січня встановлено повне роз'єднання форту з Кронштадтом. Ніхто з форту не випускався на берег (зовнішній карантин). Провізію та необхідні предмети підвозили до фортової греблі посланці з берега і потім забирали службовці форту;
- 8) за розпорядженням коменданта біля дамби («нейтральна зона») вивішено аншлаґ з написом про заборону входу та проведено в приміщення форту сигнальний електричний дзвінок. Прийняття всього привезеного проводилося у присутності «чистого лікаря» і жандарма, які стежили за виконанням карантинних правил під час відмикання воріт форту. Весь час ворота форту були замкнені на ключ, який зберігався у коменданта форту. «Чистий» лікар завідував, окрім прийняття провізії, зносинами по телефону та спостерігав за здоровими;
- 9) жодних речей, навіть грошей, з форту не надсилалося, за винятком кореспонденції, яка попередньо штемпелювалася, дезінфікувалася разом із поштовою скринькою та виймалася звідти посланцем із міста;
- 10) хворий був ізолюваний спочатку у приміщенні, яке він займав, а потім, 6 січня, перенесений до фортового лазарету;
- 11) персонал, який доглядав хворого, розміщувався в окремій кімнаті і з іншими службовцями у зносинах не був (внутрішній карантин);
- 12) у приміщенні хворого організовано правильний догляд з метою запобігти можливості зараження;

- 13) для відпльовування мокротиння поставлені великі порцелянові чашки. На підлозі біля ліжка під плювальницею розстелене змочене сулемою простирадло. При утрудненому відпльовуванні мокротиння вона знімалася змоченим сулемою рушником. Особи, які доглядали хворого, при вході до його кімнати одягали халати та калоші, які потім знімалися та дезінфікувалися. Приміщення цих осіб було особливим;
- 14) у день оголошення форту благополучним (22 січня 1904 р.) карантин був знятий та сполучення з берегом відновлено;
- 15) дезінфекція форту становила чимало труднощів. Безліч приміщень лабораторних і житлових, заразні відділення, квартира покійника, лазарет, стайня мали різні умови, до яких потрібно було пристосовуватися, тому порядок і спосіб дезінфекції обирався стосовно кожного окремого випадку;
- 16) приміщення покійника, канцелярії та прилеглі коридори були попередньо продезінфіковані глікоформоловим апаратом Ліндера, а потім зрошені з гідропульта сулемою. Дерев'яні та залізні меблі обмиті мильно-карболовим розчином, м'які – спалені;
- 17) приміщення лазарету, інфекційна лабораторія і прозекторій суцільно зрошені сулемовим розчином. Меблі та клітки обмиті гарячим мильно-карболовим розчином. У заразних стайнях коридор та підлога дезінфіковані сулемою. Підстилка з торфу, гній та дерев'яні ящики з-під тварин спалені. Зайвий мотлох, старі халати та взуття із заразної лабораторії спалені;
- 18) житлові приміщення служителів та лікарів дезінфіковані глікоформолом та формаліном за допомогою апаратів Ліндера, Проскауера та «Ескулап». Підлоги і сходи обмивалися сулемою або 5 % сірчаною кислотою. Білизна та халати дезінфікувалися в паровій камері. Двері, дверні ручки, поручні та електричні штепселі двічі обмиті гарячим розчином лізолу.

Тіло небіжчика загорнуте в сулемове простирадло, перенесене в закритій цинковій труні в крематорій і спалене. Спалювання тривало приблизно 2 години 30 хв. Потім, після остигання печі, зола і кістки, що розпушилися, зібрані в урну;

З перших днів над усіма здоровими, зважаючи на можливість подальших захворювань, встановлено медичний нагляд із щоденним оглядом та дворазовим виміром температури;

Крім того, лікарі та весь персонал форту отримали запобіжні щеплення сироватки в кількості від 40 до 80 см³. Слідом за впорскуванням сироватки другого тижня у багатьох з'явилися еритематозні висипи, кропив'янка і біль у суглобах з підвищенням температури. Ніхто з тих, хто отримав щеплення, не захворів.

В день смерті Вижникевича у двох службовців – фельдшера заразної лабораторії Поплавського, який доглядав хворого, та листовика Мірвіса виявлено значне підвищення температури та загальне нездужання.

Подальший перебіг цих захворювань показав, що перший випадок слід вважати чумним. Завдяки енергійному, рано розпочатому лікуванню сироваткою він закінчився одужанням. У Поплавського спостерігалися гострі явища з боку легенів. Виділити чумну паличку з мокротиння шляхом посівів та щеплень тваринам не вдалося. Проба крові на аглютинацію дала йому одному різкий позитивний результат.

Висновки. Історія хвороби і протокол розтину тіла ветеринарного лікаря-бактеріолога В. І. Турчиновича-Вижникевича, вміщені у збірнику наукових праць академіка Д. К. Заболотного 1956 р., є важливими і цінними медичними джерелами для вивчення історії боротьби з інфекційними хворобами наприкінці XIX – на початку XX ст. Вони дають змогу провести порівняльний аналіз змісту опису хвороби в різні часи, вивчити особливості медичної латинської термінології та мовних зворотів, які використовували лікарі в минулому. Цінність їх також полягає в тому, що вони складені відомими лікарями і вченими-інфекціоністами та мають високий ступінь достовірності. Ці документи деталізують останні дні життя В. І. Турчиновича-Вижникевича та свідчать про його мужню поведінку під час смертельної хвороби.

REFERENCES:

1. Drobotko, V. H. (Ed.). (1956). D. K. Zabolotnyi Yzbrannie trudi. Chuma [D. K. Zabolotny Selected Works. Plague]. Kyev: Yzdatelstvo Akademyy nauk Ukraynskoi SSR, 1, 285 s. (in Russian).
2. Drobotko, V. H. (Ed.). (1957). D. K. Zabolotnyi Yzbrannie trudy. Kholera, syfylis, epydemicheskiye y druhye raboty [D. K. Zabolotny Selected Works. Cholera, syphilis, epidemic and other works]. Kyev: Yzdatelstvo Akademyy nauk Ukraynskoi SSR. 2, 322 s. (in Russian).
3. Efremenko, A. A. Turchinovich-Vyzhnikovich Vladislav Ivanovich [Turchinovich-Vizhnikovich Vladislav Ivanovich]. *Bol'shaja Medicinskaja Jenciklopediya* / pod redakciej Petrovskogo B. V., 3e izdanie, 25 (in Russian).
4. Hamaliia, V. M., Ruda, S. P. (2020). Opysy chumy u khudozhnikh tvorakh Antychnosti ta Serednovichchia [Descriptions of the plague in works of art from Antiquity and the Middle Ages]. *Shidnoevr. z. vnutr. simejnoi med.* 2, 118–121 (in Ukrainian). doi: 10.15407/internalmed2020.02.118
5. Gamaliia, V. M., Ruda, S. P., Zabuga, G. V. (2021). Contribution of Ukrainian Scientists into the Fight against Plague. *Microbiological Journal*, 83(2), 93–99. <https://doi.org/10.15407/microbiolj83.02.093> (in Ukrainian).
6. Liutsov, Manfred. (Ed.). (1962). Radde-Fomina O. Kartyna zhyttia simi doslidnykiv Radde-Brandt u Rosii [A picture of the life of the Radde-Brandt family of researchers in Russia]. Translation from German Rudyi, Z. Rukopys [Manuscript]. Fussen, Deutschland. 606 p. (in German).
7. Nenckij, M. V., Ziber, N. O., Vyzhnikovich, V. I. (1898). Yssledovanyia chumy rohatoho skota [Research on cattle plague]. *Arhiv biol. nauk*, 6(4), 389. (in Russian).
8. Moskovets, S. M. (Ed.). (1969). Vybrani tvory D. K. Zabolotnyi [Selected works D. K. Zabolotny]. Kyiv: Naukova dumka, 415 s. (in Ukrainian).
9. Turchinovich-Vyzhnikovich Vladislav Ivanovich [Turchinovich-Vizhnikovich Vladislav Ivanovich]. (1907). *Jenciklopedicheskij slovar' Brokgauza i Efrona*, dop. t. IIa, Prussija – Foma, 794 (in Russian).
10. Shevera, M. V. (2016). Zabute imia ukrainskoi botanika Olhy Hustavivny Raddi-Fominoi (do 140-richchia vid dnia narodzhennia) [The forgotten name of the Ukrainian botanist Olga Gustavivna Radde-Fomina (to the 140th anniversary of her birth)]. *Ukrainskyi botanichnyi zhurnal*. 73 (4). 409–414 (in Ukrainian).
11. Turchynovych-Vyzhnykevych, V. I. (1901). Ob ymmunyzatsyy protyv chumy rohatoho skota v Zabaikalskoi oblasti za 1889 [On immunization against cattle plague in the Transbaikalian region for 1889, 1900 and 1901]. *Arhiv biol. nauk*, 9(2), 129 (in Russian).
12. Zabolotnyi, D. K. (1907). Chuma (Pestis bubonica) epydemyolohyia, patohenez y profylaktyka [Plague (Pestis bubonica) epidemiology, pathogenesis and prevention]. SPb. 128 s. (in Russian).

Додатки

**Додаток 1. ІСТОРІЯ ХВОРОБИ (HISTORIA MORBI)
ТА ПРОТОКОЛ РОЗТИНУ ВЕТЕРИНАРНОГО
ЛІКАРЯ-БАКТЕРІОЛОГА В. І. ТУРЧИНОВИЧА-ВИЖНИКЕВИЧА¹⁸**

Історія хвороби (historia morbi)

Їздив 31 грудня до Петербурга і повернувся 2 січня. Переохолодився. Захворів 3 січня близько полудня із сильною пропасницею. Обідав та снідав. До вечора о 7-й годині температура 38,5°, пульс 100. Озноб тривав весь час до 11-ї години вечора. Близько 10-ї години блювання харчовими масами. Температура о 9-й годині вечора 39,5°, об 11-й годині 40°. Скарги на біль у суглобах та загальну розбитість.

4 січня о 1-й годині ночі температура 40,5°, о 2-й годині температура 40,5°, о 10-й годині ранку температура 40,2°, о 2-й годині 30 хв дня температура 40,4°, пульс 80, о 4-й годині 30 хв температура 39,5°, пульс 96, о 8-й годині вечора температура 40,8°, пульс 78, о 9-й годині вечора температура 40,4°, пульс 86.

Марить наяву, часом свідомість ясна, скаржився на біль у потилиці та у правій половині грудей. Притуплення грудної клітини праворуч ззаду та часом дрібнопухирчасті хрипи. Язик сухий, покритий бурою кіркою.

5 січня о 1-й годині ночі температура 40,4°, пульс 86, о 1-й годині 30 хв температура 40,6°.

¹⁸ Заболотный Д. К. Избранные труды. Чума / под. ред. В. Г. Дроботко. Киев: Издательство Академии наук Украинской ССР, 1956. Т. 1. С. 108–113.

О 3-й годині ночі стан хворого трохи збуджений. Часом марення. На запитання відповідає свідомо, але не завжди. Повертається в ліжку і стогне. Судомне посмикування окремих м'язів. Скаржиться на головний біль та біль у правій половині грудей. При повертанні покашлює. Мокрота не відокремлюється.

Пульс 80, недостатньо рівномірний, слабкого наповнення. Тони серця глухуваті. Позаду ослаблене дихання із бронхіальним відтінком на видиху. Прослуховуються удосталь сухі хрипи і при глибоких вдихах у невеликій кількості дрібнопухирчасті. Pectoral fremitus (грудні шуми) не змінено. Дихання 20–25 за хвилину, уривчасте.

Печінка та селезінка не пальпуються. В ділянці сліпої кишки при тиску болючість. Випорожнення після проносного (Calomelanos 0,5). Язик по краях білуватий, посередині покритий буро-коричневими кірками.

Ін'єкція кон'юнктиви не виражена значною мірою.

Стурбований, не спить, припускає інфекцію. З запобіжною метою о 6-й годині 30 хв ранку впорснуто трохи більше ніж 90 см³ протичумної сироватки. Температура до впорскування 40,4°, пульс 82.

5 січня о 8-й годині ранку температура 40,5°, пульс 92, повніше і напруженіше, загальне самопочуття дещо краще. Скаржиться на важкість у голові. Часом марить і дримає.

О 10-й годині 30 хв ранку температура 39,8°, пульс 80, о 12-й годині дня температура 39,8°, о 2-й годині температура 40,1°, о 3-й годині сильний озноб, о 6-й годині температура 39,1°, сильний озноб, пульс 92 середнього наповнення, о 7-й годині вечора температура 40,4°, пульс 88, дихання 21, озноб припинився, о 9-й годині температура 40,3°, пульс 96, м'який, об 11-й годині 30 хв ночі температура 40,1°, пульс 94.

Протягом дня у хворого були рясні випорожнення; крім того, двічі випорожнювався під себе. Сеча виділяється мізерно, насичена, слабокислої реакції, містить невелику кількість білка.

У правій половині грудей в зоні лопатки видих бронхіального характеру, рясні вологі хрипи, такі ж хрипи і сипи в зоні соску. Мокрота виділяється з 10-ї годин вечора, нерясна, в'язка, склоподібна, з іржавим забарвленням.

Нетривала нудота увечері. T-rae Valerianae по 15 крапель через 3 години, міхур із льодом. Компреси до грудей із креозоту. Отримав клізму та Ol. Ricini, після чого настала блювота. З'їв бульйон і яйце зварене в мішечок. Пив лимонад. З'явилося жовтяничне фарбування слизових оболонок.

6 січня о 3-й годині ранку температура 40,2°, пульс 86, дихання 32, о 6-й годині відповідно 39,6°, пульс та дихання відповідно 90 і 40.

О 5-й годині ранку введено під шкіру на лівому боці приблизно 200 см³ паризької сироватки, з яких приблизно 100 см³ у плевральний простір.

О 8-й годині 30 хв температура 39,8°, пульс 96, дихання 32. Об 11-й годині 30 хв пульс 96. Жовтяниця різко виражена. Сеча пофарбована жовцю, мокрота також. Говорить вільніше. Свідомість ясна, стогне.

О 12-й годині 30 хв дня температура 39,5°, пульс 90, дихання 40.

О 1-й годині дня з'їв п'ять ложок бульйону, шматочок курячої котлети і випив чашку кави.

О 1-й годині 30 хв дихання 44.

Слизова губ, язика і ясен покрилася сухим буруватим нальотом, що важко видаляється.

О 2-й годині 30 хв дня температура 39,7°, пульс 96, дихання 40. Випорожнення рідкі, зафарбовані жовцю.

О 5-й годині температура 39,9°, дихання 32.

О 7-й годині 30 хв вечора рідкі буро-пофарбовані випорожнення. Температура 40°, пульс 94, дихання 48.

О 8-й годині 30 хв вечора температура 39,5°, пульс 114, дихання 58. Дикротизм пульсу.

О 10-й годині 30 хв вечора дихання 56, об 11 годині дихання 58. Голос став хрипким. Сильне збудження. Хворий просить дати йому відпочинок. Перенесено до лазарету. Температура 39,8°. При переході в лазарет заспокоївся, зробив необхідні розпорядження й погодився на інтравенозне впорскування сироватки, яке зроблено приблизно 2-ї години ночі, причому впорснуто 350 см³ в v. mediana (середню вену) лівої руки. О 9-й годині ранку температура 38,5°, пульс 140, швидкий, м'який, дихання 60, повна свідомість, жовтяниця. Мокрота змішана із кров'ю. Об 11-й годині ранку температура 38,7°, пульс 140, неправильний, дихання 58.

О 2-й годині 30 хв дня пульс 140–160, нерівний, з перебоями, часте дихання, 60 в хвилину, з хрипами. Жовтяниця. Температура 37,8°. Підіймається і нахиляється вперед. Дихання все важче та важче. Нижня щелепа трохи опущена. У харкотинні чиста культура біполярних паличок.

О 3-й годині дня найсильніша задишка, дуже неспокійна. У грудях клекотання, мокротиння не виділяється внаслідок неможливості відхаркування. Кисень.

В 5:00 явище набряку легень й утруднене дихання. Ослаблення серцевої діяльності. Camphora. Exitus letalis о 5-й годині 45 хв.

(Підписи лікарів)

Д. Заболотний, Л. Падлевський, М. Шрейбер, І. Шурупов, Ф. Григлевич

Додаток 2. ПРОТОКОЛ РОЗТИНУ

В. І. ТУРЧИНОВИЧА-ВИЖНИКЕВИЧА, ПОМЕРЛОГО НА ФОРТІ «ОЛЕКСАНДР І» 7-го СІЧНЯ О 6-й ГОДИНІ ВЕЧОРА

Розтин зроблено 8 січня о 6-й годині 30 хв.

Зовнішній огляд та дослідження.

Харчування і тілобудова добрі. М'язове залякання різко виражене. Колір зовнішніх шкірних покривів, склер та слизових оболонок має іктеричний (жовтяничний) відтінок. На спині, задній поверхні стегон, задній внутрішній поверхні плечей гіпостатичні плями. Зіниці помірно розширені, рот напіввідкритий, з нього виділяється пінисто-сукровична рідина. При пальпації шийної ділянки, пахвових западин, пахвинних та стегнових ділянок збільшення залоз не помічається.

Внутрішній огляд.

Черепна порожнина. Кістки черепної покривки тонкі, по обидва боки стрілоподібного шва просвічують. М'яка мозкова оболонка гіперемована, на ній помічаються місцями помутніння по ходу судин, під нею значне скупчення водянистої рідини. Випукла поверхня мозку значно гіперемована. На розрізі головного мозку виступає багато кров'янистих крапок. Бокові шлуночки містять невелику кількість серозно-кров'янистої рідини. Епендима шлуночків гіперемована. Мозок консервований.

Грудна порожнина. Клітковина середостіння студенисто-набрякова, жовтянично пофарбована. У правій плеврі незначна кількість рідини. Обидва листки лівої плеври зрощені спайками, які важко піддаються роз'єднанню. Права легень вільна, збільшена в розмірі, не спадається, тканина її напружена. Верхня доля темно-червоного кольору, середня нормальна, нижня буро-червоного кольору. На поверхні верхньої долі свіжі крововиливи. Вона ущільнена, при розрізі краї розходяться і з розрізу виступає кров'янисто-піниста рідина. Шматочки легенів тонуть у воді. Тканина лівої легені темно-вишневого кольору. На розрізі виступає кров'яниста-пінява рідина. Перибронхіальні залози значно збільшені, спаяні в пакет, набряклі, геморагічні, оточують трахею, на розрізі мозкоподібної консистенції. Окремі вузли розміром зі сливу, рожевого кольору, із крововиливами. Серце завбільшки з кулак покійного. У білясерцевій порожнині приблизно 50 см³ серозної рідини з жовтяничним зафарбовуванням. У правому шлуночку значна кількість згорнутої крові, а в лівому – її менша кількість. М'яз серця в'ялий, на розрізі м'яз лівого шлуночка буро-червоного кольору з восковим блиском.

Черевна порожнина. Селезінка помірно збільшена, в'яла, пульпа марка, темно-вишневого кольору. Печінка не збільшена, щільна брудно-бурого кольору. Жовчний міхур наповнений жовчю, у ньому камінь розміром з горошину. У шлунку на слизовій оболонці на переході у дванадцятипалу кишку і в самій кишці екхімози завбільшки від шпилькової головки до гривеника (монета у 10 копійок). Такі ж екхімози у сліпій кишці. Нирки застійні, з яскраво вираженими vv. stellatae. Сечовий міхур пустий.

Глибокі шийні лімфатичні вузли збільшені, являють собою групу вузлів у вигляді чоток від лівого вузла до щитоподібної залози. На розрізі соковиті геморагічні. Праворуч шийні лімфатичні вузли збільшені значно менше без геморагій. На посівах з органів культури чумної палички. У мазках з легенів величезна кількість типових чумних паличок.

Diagnosis: Pneumonia pestica dextra. Septicaemia haemorrhagica. Lymphadenitis.

(Підписи лікарів)

М. Шрейбер, Л. Падлевський, Д. Заболотний, І. Шурупов, Ф. Григлевич¹⁹

Received 16.01.2025

Received in revised form 20.03.2025

Accepted 26.03.2025

¹⁹ Заболотний Д. К. Избранные труды. Чума / под. ред. В. Г. Дроботько. Киев: Издательство Академии наук Украинской ССР, 1956. Т. 1. С. 108–113.